

A keresztnév említő használatának változatairól

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1. A keresztnév (utónév) megszólító és említő használata az elmúlt évtizedekben túlterjedt a bizalmas személyközi kapcsolatokon. Ez a változás nem korlátozódik a magyar kultúrára, sőt, részben kölcsönhatás, amely az ismeretlenek közötti tegezés gyakorivá válását követte. Az alábbiakban ennek a változásnak, pontosabban a változás egy részének a szemantikai tartalmát és funkcionális változatait vázolom.

A bemutatás kiindulópontja a tulajdonnevek egyik legfőbb jellemzője, a határozottság. A határozottság a tulajdonnevek esetében is az episztemikus lehorgonyzás eredménye. A lehorgonyzás által a beszélő a megnevezett dolog vagy folyamat azonosíthatóságát teszi lehetővé saját maga és a hallgató számára, a típusból példányt alakít. Az episztemikus lehorgonyzás a nyelvi közlések egyik alapvető tényezője: ezáltal képesek a nyelvi interakcióban részt vevők a szövegekben említett dolgokat és folyamatokat azonosítani. Az episztemikus lehorgonyzás műveletével a főnevet határozott vagy határozatlan nominálissá, az igét véges, teljes igealakká alakítja a beszélő (vö. LANGACKER 1991; a lehorgonyzás további kidolgozására lásd BRISARD szerk. 2002, BRISARD 2021, TOLCSVAI NAGY 2017: 301–305). A magyar nyelvben a főneveket a határozottság vagy határozatlanság horgonyozza le a szövegvilághoz, az igéket az igeidő, a mód és modalitás, valamint az alanyra vonatkozó szám és személy és a tárgyra vonatkozó határozottság megléte vagy hiánya.

A lehorgonyzás episztemikus, azaz megismerő, mert a beszélő és a hallgató együttesen az adott beszédhelyzet fizikai, társas és mentális viszonyainak aktuális, a nyelvi tevékenység közben történő folyamatos mentális feldolgozásával képesek az azonosítást, vagyis a lehorgonyzást elvégezni. A lehorgonyzás viszonyítási művelet, az alaphoz kapcsolja a megnevezett dolgot vagy folyamatot. Az alap tartalmazza a beszélőket, az adott pillanatban aktivált tudásukat, egymáshoz való társas viszonyukat, tér- és időbeli helyzetüket, cselekvéseiket a nyelvi tevékenység során. Az alap központi, meghatározó tényezője prototipikusan a beszélő: a beszélő legtöbbször saját szituációs és kontextuális helyzetéhez horgonyozza le a főneveket és igéket: hozzá képest határozódik meg az 1., 2. és 3. személy, az igeidő, a mód, és ő tudja vagy nem tudja, hogy mely dolgokról beszél.

- (1) A nagyobbik testvér levitte a szemetet, a kisebbik testvér rendet tett a szobában.
- (2) Tóth Zsuzsa levitte a szemetet, Tóth Péter rendet tett a szobában.
- (3) Zsuzsa levitte a szemetet, Peti rendet tett a szobában.

(1)-ben mindkét *testvér* főnév határozott egy hétköznapi történetelbeszélés részeként, semleges nézőpontból. Ez azt jelzi, hogy a beszélő az adott kontextusban tudja, hogy kikről beszél, ki a két testvér, milyen élethelyzetben cselekedtek, és azt is tudja, hogy a hallgató is azonosítani tudja a mondat két szereplőjét. A mondathoz tehát kontextus kell, amely a pontosabb azonosítást lehetővé teszi. A két megnevezés főnévvel történik, a *testvér* főnév jelentése megfelelő aktív zónáinak kiemelésével: ketten vannak, összetartoznak és az egyik fiatalabb, a másik idősebb. (2) mondata jegyzőkönyv stílusú, a teljes személynév jelöli a szereplőket. Az azonosíthatóság nagyfokú, egyúttal a beszélő nézőpontjából a mondat két szereplője a beszédhelyzethez képest távoli. (3)-ban keresztnév jelöli a két szereplőt. A beszélő számára e két szereplő közvetlenül és jól ismert személy, és a határozottság miatt a beszélő ugyanezt feltételezi a hallgatóról.

Mielőtt a keresztnévi megnevezés (és megszólítás) változatait a lehorgonyzás nézőpontjából vizsgáljuk, a lehorgonyzással kapcsolatban két, egymással összefüggő további tényezőt érdemes megemlíteni. Az episztemikus lehorgonyzás műveletének eredeti kognitív nyelvészeti leírását LANGACKER dolgozta ki (vö. 1991: 96, 2002). Ebben a magyarázatban az alap, amelyhez a dolog vagy a folyamat viszonyítódik, a mondatbeli jeleneten kívül áll, offstage. Az alap tehát közvetlenül nem játszik szerepet a lehorgonyzott elem megértésében, csak közvetve. Másrészt a lehorgonyzó viszony a háttérben marad, nincsen profilálva; ezt jelzi a lehorgonyzó elemek nagyfokú grammatikalizáltsága (a szám- és személyjelölés, az igeidő grammatikai jelölőinek nagyfokú elvonsága és minimális alakja). A lehorgonyzás későbbi kutatása azonban e művelet nagyobb jelentőségére és kiterjedtebb funkcióira mutatott rá (vö. MORTELMANS 2006, LANGACKER 2017, BRISARD 2021). Előtérbe kerül a lehorgonyzás szemantikai tartalma, tehát a lehorgonyzás nem marad pusztán azonosító művelet, hanem az azonosításnak a mondatbeli jelenet megkonstruálásában betöltött szerepét is figyelembe veszi az elmélet. A lehorgonyzó művelet szemantikai tartalmát viszi a mondat jelentésébe (például az igeidő és a vele kapcsolatban álló aspektus szemantikai vonatkozásai). Továbbá az alaphoz a beszélőtársak által a beszédhelyzet adott pillanatában aktivált tudás részeként kulturális sémák idéződhetnek fel erősen elvont szinten (BRISARD 2021). Ezek a sémák — adott esetben csak egy-egy nagymértékben általánosított kulturális tudásszerkezet, amelyek a háttérben maradnak a megértési folyamatokban, de — nem maradnak meg az offstage keretében, hanem hatással vannak a mondat jelentésére.

A tulajdonnevek — mint fentebb jeleztük — önmagukban lehorgonyzódnak. Ez a funkció a személynevek esetén kivált jelentős, mert a személynév, főképp a keresztnév a szokásos mondatbeli szereplői státus mellett megszólításként is használatos. Ez utóbbi szerepében szintén határozott és lehorgonyzódik, jóllehet nem ige sematikus figurájának a kidolgozásaként. Episztemikus közvetlensége ellenben a beszélőtársak számára egyértelmű, a megszólítás a beszélőtársak egymásra vonatkozó kontextuális fizikai (térbeli és időbeli) és társas viszonyainak észlelt, feldolgozott műveletei révén lehetséges. A megszólított személy a hallgató, deiktikusan a beszélő közvetlen közelében, prototipikusan áttétel nélkül észleléssel, egy percepcióos térben. Ezekben a viszonyokban az alap közvetlen és elvontabb kulturális tartalma áttétel nélkül hozzáférhető a beszélők számára, de annak részletei paradox módon kevésbé profilálódnak, éppen a közvetlen hozzáférhetőség miatt.

A megnevezés lehorgonyzása a megnevezett személynek a kommunikációs térben a beszélőhöz és a hallgatóhoz képest (metaforikusan) távoli elhelyezkedése viszonyában történik. Vagyis a megnevezett személy nem beszélő és nem hallgató az adott helyzetben, harmadik személy, akiről szó van. Ez a körülmény azt jelenti, hogy a beszélőtársak a diskurzustérhez képest távolinak, nem jelenlévőnek tekintik beszélgetésük tárgyát, a személyközi közvetlenség nem áll fenn. Az így létrejövő helyzetben a megnevezett harmadik személy megnevezése nem történhet úgy, mintha e személy beszélő vagy hallgató lenne, mintha ténylegesen jelen lenne.

A keresztnévvel történő harmadik személyű megnevezés több, egymástól eltérő kontextusban jelenik meg, a magyar nyelvű kommunikációban is. Az alábbiakban ezek közül három jelentős típust mutatok be. Mindegyikben a beszélő (és a beszélő szerint feltételezhetően a hallgató) személyes társas viszonya határozza meg a megnevezés jellegét. A megnevezés ebben a perspektiváló konstruálásban megtörténhet teljes névvel, lehet keresztnévvel és becenévvel, valamilyen funkciónévvel (például rokonságjelölés: *apa, anya*, vagy más funkció alapuló: *a főnököm, a kalauz, a szomszéd*) — a felsorolás nem tekinthető teljesnek. Az alaki változatok közötti választás erősen kontextusfüggő, a pillanatnyi beszélő (és általa a hallgató) társas viszonya a megnevezetthez az adott beszédhelyzetben motivációs tényezőként működik. A beszélő szerinti megfelelő változat alkalmazása bevonja a lehorgonyzott név megformáltságához kötődő, a beszédhelyzet alapján felidézett absztrakt kulturális tartalom releváns részét a közlés értelmébe. Ez a pragmatikai alapú szemantikai összetevő a háttérben marad, de jelentősége nem kisebbíthető, ahogy az alább bemutatandó három típus funkciói mutatják.

Az első típusban a beszélő és a megnevezett személy között közeli, bizalmas viszony van, és ez jellemző a beszélő és a hallgató közötti kapcsolatra is. A be-

szélő informális stílusban szólal meg, úgy nevezi meg a személyt, ahogy általában megszólítja.

A második stílusban a beszélő informálisan nevezi meg a személyt a beszéd tárgyaként, a közöttük így megkonstruált bizalmas viszony azonban fiktív, elképzelt kapcsolat, akár személyes ismeretség nélkül is.

A harmadik típusban a beszélő értékelő viszonyt állít fel a vele közvetlen kapcsolatban nem álló megnevezett személy és saját maga között. Az értékelő tartalom ekkor vagy pozitív, elfogadó és támogató, akár rajongó, vagy nyíltan ironikus, gúnyos, megvető.

2. Bizalmas kapcsolatban igen hosszú ideje természetes a keresztnevek használata mind a megszólításban, mind az említésben. (4) példájában a *Zsuzsa* keresztnév olyan személyt jelöl, akit mind a beszélő, mind a hallgató jól ismer, közeli kapcsolat van közöttük (például a beszélőtársak lánya, unokája). Tehát nemcsak a beszélő és a megnevezett személy áll közeli kapcsolatban, hanem a pillanatnyi beszélő és a pillanatnyi hallgató közötti reláció is szoros. Ez a közeli kapcsolat lehetővé teszi, hogy bármilyen előzetes említés, tudásaktiválás nélkül mindketten rögtön azonosítani tudják, hogy kiről, melyik Zsuzsáról van szó, mert ez a Zsuzsa a figyelmük hatókörében állandóan vagy rendszeresen jelenlévő dolog, azaz inherens topik (TAYLOR 1996: 216). TAYLOR jelzi: vannak automatikusan feltűnő fogalmak, ezek természetes topikok, amelyek alkalmasak valamely főnévi kifejezés, tagmondat vagy mondat új információjának lehorgonyzására. Ilyenek például az egocentrikus fogalmak (többek között a testrészek), az alapszintű kategóriák és a kora gyermekkorban elsajátított fogalmak. A családtagok inherensen topikok, mert fogalomként közvetlenül hozzáférhetőek mentálisan és a nyelvi konstruálásban.

(4) Remélem, Zsuzsa jobban van. Nem telefonáltak?

A szociokulturális tényezőket tekintve (vö. BARTHA–HÁMORI 2010: 304) a keresztnévi megnevezés a fenti példában és annak típusában erős bevonódást, szolidaritást és közvetlenséget fejez ki, egyúttal a már megszokott társas viszonyoknak való megfelelést, vagyis a mi-tudat közvetlen megvalósulását és annak folyamatbeli észlelését. Az így jelzett viszony, amely sematikus az alapnak (a beszédhelyzet középponti részének) a kulturális összetevője a beszélők számára, a rövid megnevezést részesíti előnyben, ezzel együtt a keresztnévi kifejezést, ami a közelséget, a közvetlenséget fejezi ki, ugyanazzal a névalakkal (vagy az egyik lehetséges névvel), amellyel a beszélők az említett személyt meg is szólítják. A diskurzustérbeli távolságot leképező keresztnévi említés felidézi a megszólítás közvetlenségét is.

3. A másodikként jelzett típusban a beszélő és a megnevezett, illetve a beszélő és a hallgató között nincsen meg vagy nincsen meg feltétlenül az a bizalmas,

közvetlen viszony, mint a fentebbi típusban. (5) mondata semmi effélét nem jelez, bár Hont András szerző ezt a közvetlenebb viszonyt végül kimondja a hosszabb cikkben. (5)-ben a keresztnévi (becéző) említés nem a személyes kapcsolat közvetlenségét fejezi ki, a cikk nem ezt részletezi, jórészt Tamás Gáspár Miklós ideológiai és társadalmi munkásságát elemzi. A (6) példa esetében erről nincsen szó, Seres László nem áll személyes kapcsolatban Greta Thunberggel. Mindkét cikk megnevezi az írás főszereplőjét teljes családi nevén is, azonban mégsem ez a teljes alak a döntő, annak megszokott, stilisztikailag semleges volta miatt.

(5) Nem tudom, hogy lesz-e Gazsi-monográfia.¹

(6) Greta a szénbányában: ez a baj a szélsőséges klímavédőkkel²

Mindkét fenti példával kapcsolatban megjegyzendő, hogy médiafelületen jelent meg, tehát a beszélő (író) közvetetten kerül kapcsolatba a hallgatóval (az olvasóval). A hallgatókról emellett mindkét szerző feltételezhetette, hogy azok nem tartanak napi vagy lazább rendszeres személyes kapcsolatot írásuk főszereplőjével. Ezért sincs meg az az eleve adott diszkurzív közeg, amelyben a beszélő és a hallgató azonos vagy hasonló viszonyban állna a megnevezett személlyel. Tehát a keresztnévi megnevezés a beszélő részéről állít fel valamilyen relációt, amelyet a hallgatónak külön fel kell dolgoznia. A megnevezett személy nem tartozik a beszélőtársak állandó környezetéhez, nincs rendszeresen jelen, nem képez inhe-rens topikot a hallgató figyelmi működésében. Nem lehet őt epiztemikus közvetlenséggel felidézni. A beszélő (vagyis itt az újságíró) mégis ezt teszi, ezáltal a hallgatót (olvasót) arra készíti, hogy belépjen egy elképzelt, fiktív kapcsolatba, amely valóságosan nem történik meg a részéről.

Az (5) példában a keresztnévi említés a beszélő részéről működésbe hozza a hallgató számára is a bevonódást, a szolidaritást és a közvetlenséget, nem teljesen nyílt, de jelenlévő pozitív tartalommal. Ez a viszonytípus ismerős a hallgatónak kulturális sémaként, azonban a hallgatók a befogadás során szembesülhetnek saját eltérő beállítottságukkal, amely vagy támogatja a szerző által javasolt szocio-kulturális hátteret, vagy elutasítja, eltérő mértékben.

A (6) példában a keresztnévi említés a távolítást jelzi, a beszélő és szövegének szereplője (Greta) között, indirektséget, elkülönülést eredményez. Ugyan keresztnévi a megnevezés, mégis inkább formális stílusú lesz az idézett cím, amely ket-tős hatású: az *X a szénbányában* kifejezés ironikus tartalmat is felidéz.

¹ Hont András, TGM meghalt. *HVG360*, 2023. január 16. URL: https://hvg.hu/360/2023_0116_Hont_Andras_TGM_meghalt.

² Seres László, Greta a szénbányában: ez a baj a szélsőséges klímavédőkkel. *Az individualista*, 2023. január 17. A példa az idézett cikk címe. URL: <https://www.individualista.hu/2023/01/17/greta-a-szenbanyaban-ez-a-baj-a-szelsoseges-klimavedokkel/>.

4. A harmadik típusban a keresztnévi megnevezés egyértelműen értékelő tartalmú, a beszélő határozottan értékfogalmat jelez a keresztnév alkalmazásával. Ezekben a beszédhelyzetekben a beszélő általában nincsen személyes kapcsolatban a megnevezett személlyel, őt kommunikációs értelemben távolról szemléli és értelmezi. Ennek a konstruáló folyamatnak a perspektiváló kerete az értékelés: a beszélő alapvetően az összetartozás, vagy ellenkezőleg, a szétkülönbözés helyzetét artikulálja.

Amikor például a magyar rockzene két kiemelkedő képviselőjét igen sokan *Levente* (Szörényi Levente) és *Tini* (Bródy János) névvel emlegették és emlegetik, akkor a beszélők saját magukat az adott személy híveiként, támogatóiként jelölik meg. A megnevezett személyekhez, az általuk képviselt tevékenységekhez közvetlenül tartozó viszonyt fejeznek ki, a tábor, a csapat tagjaiként konstruálják meg önmagukat az odaértett többiekkel együtt, mintha a személyes kapcsolat közeli lenne a keresztnévi használat révén. Az erős bevonódás, a szolidaritás és közvetlenség jele ekkor közösségteremtő és közösségfenntartó elem. A beszélő saját magát is a megnevezett személy által jelképezett és képviselt kulturális vagy ideológiai közösség tagjaként jeleníti meg, és ezt kínálja fel a hallgatónak. Itt az aszimmetrikus ellenfogalmak kettősége jól megmutatkozik. Ugyanis a lehorgonyzott keresztnév informális viszonyt feltételez, ez azonban csak a táboron belül lehet érvényes szimbolikusan. Kifelé éppen az ellenkezőjét jelzi, az elkülönülést, a más, ellenérdekelt személy(ek) körül csoportosuló közösségektől való szétkülönbözést; a kontraszt meghatározó (a szociológiai értelemben vett elkülönítésről vö. LUHMANN 1998).

Az ekképp működő megnevezési stratégiának fontos szerepe van nemcsak a kulturális rajongói oldalakon, hanem az ideológiai és politikai közösségi felületeken is. Anélkül, hogy ennek a szerteágazó diszkurzív világnak a bugyraiban elmélyednénk, jelezni lehet, hogy a vezető politikusok keresztnévi megnevezése tábortól függően mutathatja a szoros összetartozást, vagy ellenkezőleg, a teljes elutasítást. A keresztnévi megnevezés a mi-tudatú nézőpontból az egyetértés, az alkalmazkodás és az informalitás összetartó erejére épít, miközben az ők-csoporttal szemben az elutasítás, a hatalmi fölény (vagy annak kívánása), a közvetlenség a jellemző (vö. KOSELLECK 2003). Ez utóbbi esetben a keresztnévi megnevezés alapbeállítási szerinti funkciója az ellenkezőjébe fordul: a hatalmi fölény (valós vagy vélt) nézőpontjából az informális nyelvi forma a fölé- és alárendeltség beszélői központú hierarchiájának és a távolításnak jele, nem a közös bevonódásé.

5. Összegzésként megállapítható, hogy a személyek megnevezésében a keresztnévi alaknak a magyar (és itt nem részletezett módon legalább az európai) kultúrában több eltérő funkciója van. Ezek a funkciók részben az elmúlt két-három évtizedben alakultak ki. A tulajdonnév episztemikus lehorgonyzása nem csak azonosítási eljárás, hanem a lehorgonyzás alapjának aktuális elvont kulturá-

lis tartalmát aktiváló művelet. A személy keresztnévi megnevezése több, egymástól különböző beszédhelyzet létrehozásában működik közre. Három típus jól elkülöníthető. Az első típusban a beszélő és a megnevezett személy között közeli, bizalmas viszony van, és ez jellemző a beszélő és a hallgató közötti kapcsolatra is. A beszélő által a szöveg szereplőjére alkalmazott keresztnév a beszélőnek és a hallgatónak a szövegbeli szereplőhöz fűződő episztemikusan inherens viszonyát fejezi ki. A második stílusban a beszélő informálisan nevezi meg a személyt a beszéd tárgyaként, jóllehet a közöttük így megkonstruált bizalmas viszony fiktív, elképzelt kapcsolat, mert nincsen közöttük személyes ismeretség. A harmadik típusban a beszélő értékelő viszonyt állít fel a vele közvetlen kapcsolatban nem álló megnevezett személy és saját maga között úgy, mintha ez a viszony az azonos közösséghez tartozás révén közvetlen lenne. A központinak szánt értékelő tartalom ekkor vagy pozitív, elfogadó és támogató, akár rajongó, vagy nyíltan ironikus, gúnyos, megvető.

A fent bemutatott megnevezésfajták szemantikai és pragmatikai, használati változatai nyilvánvalóan további kutatásokat igényelnek. Az ezredforduló utáni elektronikus kommunikációban a megnevezett személyek további beszédhelyzetbeli említései, valamint becéző és gúnynévi megnevezései további típusokat mutatnak fel.

Irodalom

- BARTHA CSILLA–HÁMORI ÁGNES 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134: 298–321.
- BRISARD, FRANK szerk. 2002. *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- BRISARD, FRANK 2021. Grounding. In: WEN, XU –TAYLOR, JOHN R. szerk., *The Routledge handbook of cognitive linguistics*. New York, Routledge. 344–358.
- KOSELLECK, REINHART 2003. Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-poétikai szemantikája. In: KOSELLECK, REINHART, *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 241–298.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar 2. Descriptive application*. Stanford, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 2002. Deixis and subjectivity. In: BRISARD, FRANK szerk., *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 1–28.
- LANGACKER, RONALD W. 2017. Grounding, semantic functions, and absolute quantifiers. *English Text Construction* 10: 233–248.
- LUHMANN, NIKLAS 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

- MORTELMANS, TANJA 2006. Langacker's subjectification and grounding: A more gradual view. In: ATHANASIADOU, ANGELIKI–CANAKIS, COSTAS–CORNILLIE, BERT szerk., *Subjectification: Various paths to subjectivity*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 151–176.
- TAYLOR, JOHN R. 1996. *Possessives in English. An exploration in cognitive grammar*. Oxford, Oxford University Press/Clarendon.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Jelentéstan. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 207–466.

The variants of the first name's addressing and referring use A Hungarian overview

When naming persons, the first name has several different functions in Hungarian (and in a manner not detailed here, at least in European) culture. These functions have been developed in the last two or three decades. The epistemic grounding of a proper name is not only an identification process, but an operation that activates the actual abstract cultural content of the base of the grounding. Naming a person by her first name helps to create several speech situations that are different from each other. At least three types can be clearly distinguished in Hungarian discourse. In the first type, there is a close, informal relationship between the speaker and the named person, and this is also typical of the relationship between the speaker and the listener. The first name applied by the speaker to the participant of the text expresses the epistemically inherent relationship of the speaker and the listener to this participant. In the second type, the speaker informally names the person as the subject of the discourse, although the informal relationship thus construed between them is a fictitious, imagined relationship, because there is no personal acquaintance between them. In the third type, the speaker establishes an evaluative relationship between the named person who is not directly related to him, as if this relationship were direct through belonging to the same cultural or ideological community. The evaluative content intended to be central is then either positive, accepting and supportive, even by a fan, or it is openly ironic, sarcastic, or contemptuous.

Keywords: asymmetric counterconcepts, epistemic grounding, inherent topicality, involvement, naming by the first name, proximity between speaker and named person

Tolcsvai Nagy Gábor
ORCID: 0000-0002-1780-3710
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
tnghu@hotmail.com